

עיונים לפרשת דברים עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

כיצד בוחרים דינים?

ש"י לוי

הרי הוא אומר 'אנשים חכמים ונבונים' - הרי בעלי חכמה אמוה.

'ידועים לשבטיכם' - אלו שרוח הבריות נוחה מהם, ובמה יהיו **אהובים לבריות**? בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחברתן טובה, ומשאן ודבורן בנחת עם הבריות."

בקריאת הפסוקים אפשר היה להבין שהדרישה שהדינים יהיו "ידועים לשבטיהם" אינה דורשת מהדין מידות נפש מיוחדות, אלא שיהיה מוכר לציבור הרחב. ואולם הרמב"ם מבאר שהתורה דורשת שהדין יהיה איש בעל מידות אציליות ומתוך כך יהיה אהוב על הציבור."

הרמב"ם כתב שהדין צריך להיות בעל עין טובה ונפש שפלה כדי שיהיה אהוב על הבריות, אך לא ביאר כאן דיו מה מידות אלו כוללות. במסכת אבות⁷ אמרו חז"ל שתלמידיו של אברהם אבינו הם בעלי עין טובה ונפש שפלה. שם ביאר הרמב"ם⁸ שבעל **עין טובה** הוא אדם המסתפק במה שיש לו ובעל **נפש שפלה** הוא אדם המתרחק מתאוותיו (זהיר).

מדברים אלו אפשר ללמוד שהדין נדרש להיות בעל מידות משובחות. הרמב"ם⁹ ממשיך להסביר את המידות הנדרשות מהדין:

"ולהלן הוא אומר 'אנשי חיל' - אלו שהן גבורים במצות ומדקדקים על עצמן וכובשין את יצרן עד שלא יהא להן שם גנאי ולא **שם רע** ויהא פרקן נאה, ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד גוזל כענין שנאמר 'ויקם משה וישיען'."

הדינים צריכים להיות גיבורים ואנשי חיל כדי שיוכלו להציל את העשוקים גם תחת איומים ולחצים. הרמב"ם מוסיף שהדין נדרש גם למידת גבורה פנימית שבעזרתה יוכל לכבוש את יצרו ומתוך כך לא יעשה מעשים מכוערים שיפגעו בשמו הטוב.

נביא את המשך דברי הרמב"ם¹⁰:

"ומה משה רבינו עניו, אף כל דיין צריך להיות **עניו**.

'ראי אלהים' - כמשמעו.

'שונאי בצע' - אפילו ממון שלהם, אינן נבהלין עליו, **ולא**

רודפין לקבץ הממון...

'אנשי אמת' - שיהיו רודפין אחר הצדק מחמת עצמן

בפרשתנו משה סוקר בקצרה לפני עם ישראל את קורותיהם בארבעים שנות ההליכה במדבר. בין הנושאים הרבים משה מזכיר את בחירת הסנהדרין ומונה קווים מנחים לבחירת הדינים הראויים:

"ואמר אלכם בעת ההוא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם. ה' א-להיכם הרבה אתכם והינכם היום ככוכבי השמים לרב... איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם. הבו לכם **אנשים חכמים ונבונים וידעים לשבטיכם ואנשימים בראשיתכם**" (דברים א, ט-יג).

דברים אלו משה מזכיר את הצעת יתרו שלא ידון את עם ישראל לבדו אלא ימנה דינים נוספים:

"ואתה תנחה מפל העם **אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע** ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. ושפטו את העם בכל עת והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ושפטו הם והקל מעליך ונשאו אתך."

מקריאת פסוקים אלו מתעורר קושי, מדוע התורה מזכירה בכל אחת מהפרשות תכונות שונות הנדרשות לדינים? על קושי זה נעמוד בהמשך המאמר.

לפי הפסוקים שבשתי הפרשות מנה המדרש² שבע תכונות הנצרכות לדין: (1) חכמים (2) נבונים (3) ידועים לשבטיהם (4) אנשי חיל (5) יראי ה' (6) אנשי אמת (7) שונאי בצע.

הרמב"ם³ מנה גם הוא שבע מידות הנצרכות לדינים, לפי פסוקים אלו. ואולם הוא הזכיר שלוש תכונות אחרות שאינן מופיעות בפירוש בפסוקים:

"בית דין של שלשה... צריך שיהיה בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן: חכמה, ויראה, ו**ענוה**, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ו**אהבת הבריות להן ובעלי שם טוב**."

הדינים נדרשים להיות ענווים, אהובים על הבריות ובעלי שם טוב⁴. בהסתכלות ראשונה קשה לראות את המקור של תכונות אלו בפסוקים, אך בהמשך דבריו⁵ הרמב"ם מסביר כיצד למד אותן מהפסוקים. נביא את הדברים בהדרגה ונעיין בחלק מהתכונות שהזכיר הרמב"ם:

"וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה:

הקב"ה אומר על אברהם אבינו "פי ידעתיו" (בראשית יח, יט) ופירוש רש"י שזו לשון חיבה כיון שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו". וכן בספר עמוס נאמר: "רק אתכם ידעתי מפל מושפחות האדמה" (עמוס ג, ג) וביאר רש"י ש"ידעתי" היינו אהבתי.
7. אבות ה, יט.
8. פירוש המשניות שם.
9. הלכות סנהדרין ב, ז.
10. שם.

1. שמות יח, כא-כב.
2. דברים רבה א, ט.
3. הלכות סנהדרין ב, ז.
4. הרמב"ם מנה את חכמים ונבונים כתכונה אחת והחסיר שתי תכונות: ידועים לשבטיהם ואנשי חיל.
5. הלכות סנהדרין ב, ז.
6. לפי הרמב"ם פירוש המילה ידוע הוא אהוב. וכן עולה מפירוש רש"י במקורות הבאים:

שקבלו אותם עליהם, אף על פי שלא יהיו בהם המדות הללו - דיניהם דין".

מסכת אבות שחלק נכבד ממנה עוסק במידות סודרה בידי רבי יהודה הנשיא אחרי מסכת סנהדרין. מאופן סידור זה הרמב"ם¹³ לומד את החשיבות הגדולה שהדיינים יהיו בעלי מידות משובחות:

"והכוונה השנייה - לומר בזו המסכתא מוסרי כל חכם מן החכמים עליהם השלום, כדי שנלמד מהם המידות המעולות. והצריכים לזה יותר מכל בני האדם הם השופטים, לפי שעמי הארץ אם לא יהיו בעלי מוסר - לא יזיק זה לציבור, אלא יזיק לעצמם בלבד; והשופט, אם לא יהיה בעל מוסר וחינוך - יאבד, ויאבד בני אדם כולם".

בשונה מאדם רגיל שגם אם מידותיו יהיו מקולקלות, הוא יזיק לסביבתו הקרובה בלבד, הדיין, מתוקף תפקידו, חורץ את דינם של אנשים רבים ומכריע גם בעניינים ציבוריים היכולים להשפיע אף על כל אנשי מדינתו. לכן חשוב כל כך שהדיין יהיה בעל מידות טובות שינחו אותו בתפקידו.

לסיום נביא את דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה¹⁴:

"וכן אם דקדק החכם על עצמו והיה דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבילן בסבר פנים יפות ונעלב מהן ואינו עולבן, מכבד להן ואפילו למקילין לו [המזלזלים בכבודן], ונושא ונותן באמונה... ועושה בכל מעשיו לפני משורת הדין... עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבין אותו ומתאוין למעשיו הרי זה קדש את השם ועליו הכתוב אומר 'ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר'".

תלמיד חכם בעל מידות טובות מביא את הבריות לומר עליו: "פלוגי שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו"¹⁵ ומתוך כך מתקדש שם ה', נותן התורה, וה' מתאהב על הבריות.

שנזכה בעזרת ה' להיות ראויים שמורינו ודיינינו יהיו בעלי מידות טובות ויוליכו את עם ישראל בדרכים ישרות.

בדעתו, אוהבין את האמת ושונאין את החמס ובורחין מכל מיני העול".

הרמב"ם כתב שהדיין צריך להיות עניו, אף שתכונה זו לא הוזכרה בפסוקים שהבאנו לעיל. את זאת למד הרמב"ם מכך שמשה רבנו, דינים של כל ישראל - היה עניו¹⁶.

אם נסכם את דברי הרמב"ם נראה שחמש מתוך שבע התכונות הנדרשות לדיין תלויות במידות. רק אדם עם מידות משובחות ביותר ראוי להיות דיין. דברים אלו מעוררים תמיהה, האם באמת אפשר למצוא דיינים רבים כל כך עם כל התכונות הנשגבות שמנה הרמב"ם?!

בראש דברינו הבאנו את הפסוקים מפרשת דברים ומפרשת יתרו ותמהנו מדוע הקווים המנחים לבחירת דיינים שונים בין שתי הפרשיות? המדרש¹⁷ מסביר שהתורה חילקה בכונה את התכונות לשתי פרשיות שונות. מתוך דברי המדרש יתבררו שתי השאלות שהעלינו:

"אמר רבי ברכיה בשם רבי חנינא צריכין הדיין שיחיה בהן שבע מדות ואלו הן חכמים ונבונים וידועים, וארבע כמה שכתב להלן (שמות יח) 'ואתה תחזה מכל העם וגו' אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת, שנאי בצע' - הרי שבע, ולמה לא נכתבו שבע כאחת? שאם לא נמצאו משבע מביא מארבע ואם לא נמצאו מארבע מביא מג' ואם לא נמצאו מג' מביא מאחד, שכן כתיב (משלי לא) 'אשת חיל מי ימצא'"

לפי המדרש התורה חילקה את התכונות הנדרשות לדיין לשתי פרשיות כדי ללמד אותנו שלא תמיד אפשר למצוא את כל התכונות באדם אחד. לכן אם לא נמצא אדם שיש לו את כל שבע התכונות, נבחר אדם שיש לו חלק מהן, ואם גם את זה לא נמצא, נסתפק בדיין שיש לו תכונה טובה אחת מתוך השבע שהזכרנו לעיל. וכן כתב הרמב"ם¹⁸ על דברי הרמב"ם:

"ולעולם יבחרו הרע במיעוטו ולא יעמדו ישראל בלא דיינים שלא יהיו אויבינו פלילים. ויפתח בדרו כשמואל בדרו. כיון

11. רבי יהודה בן יצחק עייאש, מרבניה של אלג'יה, בפירושו על הרמב"ם ביאר שאפשר ללמוד את חובת תכונת הענוה מהמילה "אנשים" ע"י לימוד גזירה שווה ממשנה שנאמר עליו "והאיש משה ענו (קרי: עניו) מאד" (במדבר יב, ג). ואולם נראה שהרמב"ם לא למד כך שכן לא הזכיר שלמד ענוה מהמילה אנשים.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים האם שתיית יין אסורה בתשעת הימים?

למנהג חשוב שיש לקיימו. אם-כן, לכאורה יש מקור לאסור שתיית יין. אולם הרב ניסים גאון¹ כתב שאין הכוונה כאן לאיסור שתיית יין, אלא 'משת' הוא מלשון שתי וערב, כלומר אריגת בגדים.

הטור² הביא גרסה אחרת בירושלמי: 'דלא למיכל בשרא ולמשתני חמרא', כלומר - המנהג הוא לא לאכול בשר ולא לשותות יין, ועל פי זה נהגו שלא לאכול בשר ולא לשותות יין בתשעת הימים.

אולם בעל ספר תורת חיים³ הקשה על גרסת הטור: אם המנהג שלא לאכול בשר ולשתות יין הוא מנהג ראוי, למה לא נהגו בו גם הגברים? מלבד זאת, הרי לא מצוי שהנשים יתקנו מנהג או דין. לכן כותב ה'תורת חיים' שמוכרח להיות שהגרסה הנכונה היא 'למשתני' ושפירושה הוא כמו מה שפירש הרב ניסים גאון - שהכוונה למנהג לא לארוג בגדים, שכן זו מלאכת נשים, ולכן הן יכולות להחליט לנהוג שלא לעסוק בזה בימי תשעת הימים.

על-פי זה מובן למה הרמב"ם לא הזכיר כלל מנהג של איסור שתיית יין בתשעת הימים.

בהלכות תענית כותב הרמב"ם⁴: "משיכנס אב ממעטין בשמחה, ושבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס וללבוש כלי מגוהץ אפילו כלי פשתן עד שיעבור התענית, ואפילו לכבס ולהניח לאחר התענית אסור, וכבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו ולא יכנסו למרחץ עד שיעבור התענית, ויש מקומות שנהגו לבטל השחיטה מראש החדש עד התענית".

כלומר, בשבוע שחל בו תשעה באב יש דברים האסורים לעשות מן הדין, ויש דברים האסורים מצד המנהג. כיבוס ותספורת או לבישת בגד מגוהץ אסורים מן הדין, ואכילת בשר ורחיצה נהגו לאוסרו. יש שנוהגים גם שלא לשחוט מראש חודש אב עד התענית.

בעלי ההגהות המיימוניות⁵ כותבים שמנהגם באשכנז לאסור אף שתיית יין בתשעת הימים, אולם מהרמב"ם משמע שאין מנהג לאסור שתיית יין.

בירושלמי⁶ כתוב "נשי דנהיגי דלא למשתני מדעליל אב מנהגא", כלומר ישנן נשים שנוהגות לא 'למשתני' מכניסת אב, וזה נחשב להן

4. הביאו הטור באורח חיים, סימן תקנא.
5. שם.
6. סנהדרין, דף ע, עמוד א.

1. תענית, פרק ה, הלכה ו.
2. שם, אות ט.
3. פסחים, פרק ד, הלכה א.